

Arkadiusz Lewandowski*

POLITYCZNA IMITACJA JAKO ŹRÓDŁO WSPÓŁCZESNEJ KONTREWOLUCJI W POSTKOMUNISTYCZNEJ EUROPIE – PRÓBA UJĘCIA TEORIOPOLITYCZNEGO

Streszczenie

Artykuł poświęcony został analizie wpływu polityki imitacji na zjawisko kontrewolucji. Celem artykułu było uzyskanie odpowiedzi na pytanie badawcze dotyczące kwestii, czy polityka imitacji i kontrewolucja na poziomie rozważań teoretycznych mogą stanowić elementy jednej teorii, dotyczącej kryzysu demokracji liberalnej w krajach Europy postkomunistycznej. Pytaniem szczegółowym była kwestia, czy polityczna imitacja jest kategorią, przy której użyciu możliwe jest wyjaśnianie przyczyn procesu kontrewolucji w Europie postkomunistycznej. Podstawę dla rozważań stanowią koncepcje Jana Zielonki oraz Iwana Krastewa i Stephena Holmesa. W koncepcji Iwana Krastewa i Stephana Holmesa polityka imitacji stanowi istotną przyczynę dla sukcesu ruchów populistycznych, które przez Jana Zielonkę utożsamiane są z kontrewolucją. Negatywne opinie dotyczące przebiegu transformacji systemowej w głównej mierze ogniskują się na jej bezalternatywności, problemie narzucenia wartości liberalnych oraz problemie ekonomicznego rozwarstwienia. Przesłanki te stanowią również podłoże dla współczesnych problemów kryzysu demokracji liberalnej.

Słowa kluczowe: kryzys demokracji, polityczna imitacja, kontrewolucja, populizm

Wstęp

Społeczne i polityczne procesy, które przyjęto określać mianem kryzysu demokracji liberalnej¹, budzą nie tylko zainteresowanie, ale rów-

* Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, e-mail: a.lewandowski@ukw.edu.pl, ORCID: 0000-0002-8161-2257.

¹ Pojęcie kryzysu demokracji liberalnej w literaturze przedmiotu określane jest różnorodnie. Wszystkie jednak tytuły i określenia nawiązują do kryzysu, zmierzchu, upadku bądź też końca zjawiska, jakim jest liberalna demokracja. Zob.: R. Eatwell, M. Goodwin, *Narodowy populizm. Zamach na liberalną demokrację*, Katowice 2020; M. Migalski, *Koniec demokracji*, Warszawa 2015; S. Levitsky, D. Ziblatt, *Tak umierają demokracje*,

niez kontrowersje i dyskusje naukowe. Coraz większa liczba monografii i artykułów prezentuje różnorodne podejścia badawcze i teoretyczne wobec kwestii, którą przeszło 10 lat temu wyartykułował Jean-Michel De Waele, zauważając, że kraje postkomunistyczne Europy Środkowej relatywnie szybko po 1989 r. osiągnęły stabilizację demokratyczną i partyjną, po czym równie szybko weszły w fazę ponownej niestabilności, wzmożonej szczególnie po wejściu do Unii Europejskiej².

Wspomniana powyżej „atrakcyjność” tematu generuje potrzebę podjęcia prób systematyzacji pojęć przynależnych do wymienionego obszaru badawczego. Artykuł ten stanowi próbę uczestnictwa w tejże dyskusji.

Celem badawczym jest określenie ram teoretycznych i wzajemnych zależności takich pojęć, jak polityczna imitacja oraz kontrrewolucja, które zostały zaproponowane w dyskusji o kryzysie demokracji liberalnej przez duet autorów Iwana Krastewa i Stephena Holmesa³ oraz Jana Zielonkę⁴. Główne pytanie badawcze dotyczy kwestii, czy obie wymienione koncepcje mogą stanowić kompatybilne elementy jednej teorii, dotyczącej kryzysu demokracji liberalnej w krajach Europy postkomunistycznej. Pytanie szczegółowe sprowadza się do tego, czy polityczna imitacja jest kategorią, przy której użyciu możliwe jest wyjaśnianie przyczyn procesu kontrrewolucji w Europie postkomunistycznej i jakie istotne kwestie ona podejmuje.

Zarówno polityczna imitacja, jak i kontrrewolucja to kategorie, a zarazem stanowiska teoretyczne mieszczące się w obszarze, którego dotyczy, dostrzeżone przez Tomasza Krawczyka, przeciążenie dyskursu tak naukowego, jak i publicystycznego terminem „populizm”⁵. Kategoria ta bowiem stała się niejako słowem „wytrychem”, czy też pustą znaczącą⁶, której bezrefleksyjne stosowanie nie tylko przestało w jakikolwiek sposób wyjaśniać współczesne procesy, lecz wręcz je zaciemniać. Tym bar-

Łódź 2018; *Zmierzch demokracji liberalnej*, red. K.A. Wojtaszczyk, P. Stawarz, J. Wiśniewska-Grzelak, Warszawa 2018; T.R. Aleksandrowicz, *Próba spojrzenia w przyszłość: paradox of progres. Koniec liberalnej demokracji?*, „Studia Politologiczne”, 2017, vol. 45.

² J.-M. De Waele, *Czy Europę Środkowo-Wschodnią czeka fala populizmu [w:] Populizm w Europie. Defekt i przejaw demokracji?*, red. J.-M. De Waele, A. Paczeński, Warszawa 2010, s. 95.

³ I. Krastew, S. Holmes, *Światło, które zgasło. Jak Zachód zawiódł swoich wyznawców*, Warszawa 2020.

⁴ J. Zielonka, *Kontrrewolucja. Liberalna Europa w odwrocie*, Warszawa 2018.

⁵ T. Krawczyk, *Populizm we współczesnych demokracjach Europy. Perspektywa krytyczna wobec obecnego stanu badań [w:] Populizm w Europie. Defekt i przejaw demokracji?*, red. J.-M. De Waele, A. Paczeński, Warszawa 2010, s. 61.

⁶ Zob. E. Laclau, *Emancypacje*, Wrocław 2004, s. 67; P. Przyłęcki, *Założenia teorii dyskursu Ernesta Laclaua i Chantal Mouffe*, „Przegląd Socjologiczny”, 2013, 62/4, s. 16.

dziej zasadne wydaje się podjęcie starań o precyzyjne określenie zaproponowanych pojęć.

W ramach artykułu dokonana zostanie w pierwszej kolejności krytyczna analiza zaprezentowanych stanowisk, a następnie ustosunkowanie się do problemu badawczego poprzez określenie wspólnych elementów obu koncepcji i ewentualnych rozbieżności pomiędzy nimi.

Kontrrewolucja

W roku 2018 ukazała się na rynku wydawniczym książka Jana Zielonki *Counter-Revolution: Liberal Europe in Retreat*⁷ (polskojęzyczna wersja wydana została również w 2018 r.) poświęcona problematyce przyczyn i konsekwencji sukcesów populistów w współczesnym świecie. Tytuł książki jednoznacznie określał dokonaną przez autora ocenę politycznej rzeczywistości, a sama kategoria kontrrewolucji stanowiła nie tylko atrakcyjny dla wydawcy slogan, ale zawierała w sobie uzasadnienie i wyjaśnienie współczesnych procesów politycznych.

Przyjęta przez Zielonkę perspektywa badawcza stanowi propozycję wyjaśnienia zjawiska kryzysu demokracji wychodzącą poza kategorię populizmu, co szczególnie podkreśla sam autor, zaznaczając, że w ramach współczesnych dyskusji „kontrrewolucyjnych polityków nazywa się często populistami”, co jest w jego opinii terminem zarówno mylącym, jak i stygmatyzującym z tego powodu, że nie pozwala ująć najważniejszej cechy kontrrewolucji, czyli „dążenia do zniesienia ładu ustanowionego po 1989 r. i zastąpienia elit kojarzonych z tym ładem”⁸. Kontrrewolucja dla Zielonki bowiem to nic innego jak sprzeciw wobec efektów przemian zapoczątkowanych w ramach rewolucji roku 1989, czyli transformacji politycznej i gospodarczej, szerzej ujmowanej jako projekt dążący do zrealizowania idei demokracji liberalnej w Europie Środkowej. Przytaczając Zielonkę, kontrrewolucja to próba „rozmontowania systemu stworzonego po upadku muru berlińskiego”⁹.

W sposób oczywisty nasuwa się jednak pytanie: czy pojęcie kontrrewolucji jest adekwatne dla opisu podjętego problemu? Odpowiedzi można próbować udzielić, uwzględniając dwie płaszczyzny rozważań: pierwszą z nich stanowi problem zasadności stosowania pojęcia rewolucji roku 1989, drugą z kolei jest kwestia wyjątkowości kontrrewolucji względem kategorii populizmu, wobec której zarzut podejmuje przytoczony wcześniej Zielonka.

⁷ J. Zielonka, *Counter-Revolution: Liberal Europe in Retreat*, Oxford 2018.

⁸ *Idem*, *Kontrrewolucja...*, s. 35.

⁹ *Ibidem*, s. 19–20.

W ramach rozważań z zakresu pierwszej z wymienionych płaszczyzn Dragoș Petrescu zaznacza, iż termin „rewolucja” używany w kontekście wydarzeń, jakie rozgrywały się w Europie Środkowej po 1989 r., budzi kontrowersje, gdy próbuje się odnieść go do takich wydarzeń, jak np. rewolucja francuska. Dodaje jednakże, że mimo zasadniczych różnic w postaci braków klasowego charakteru, rewolucyjnej ideologii i użycia siły, wydarzenia roku 1989 należy zakwalifikować jako rewolucję, z tym, że jednak specyficzną¹⁰. W tym kontekście w piśmiennictwie wymienia się określenia takie, jak: rewolucja doganiająca (za Jurgenem Habermasem), rewolucja postmodernistyczna, rewolucja naprawiająca, czy wreszcie termin refolucja zaproponowany przez Timotheo Gortona Asha. Jednym z istotnych elementów, na który powołują się zwolennicy stosowania pojęcia rewolucji, jest dynamika i głębokość przemian, które dotknęły zarówno systemy polityczne, jak również realizowały się w wymiarze społecznym¹¹. Przyjmując tak zarysowaną perspektywę, pojęcie kontrrewolucji zyskuje swoje uzasadnienie.

Drugim charakteryzującym kategorię proponowaną przez Zielonkę elementem jest wykroczenie poza wąskie rozumienie populizmu, oparte na dychotomii elity vs lud oraz krytyce elit¹². Zielonka poszukuje sensu kategorii kontrrewolucji nie tylko w sprzeczności, czy też polityce ukierunkowanej na zmianę, ale wręcz w dążeniu do przebudowy politycznego systemu, co zbliża zaproponowaną koncepcję do kategorii antysystemowości. Tak pojmowana kategoria kontrrewolucji wymaga jednak doprecyzowania dwóch pojęć: populizmu oraz antysystemowości. Tym bardziej, że jak określił to Anton Pelinka, partie populistyczne umiejscawia się „między partiami protestu i partiami niezadowolienia, partiami

¹⁰ Vide: D. Petrescu, *Rewolucje 1989 roku. Schemat wyjaśniający*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 2011, nr 10/2 (18), s. 54–59.

¹¹ *Ibidem*; A. Schmidt, *The course of transition into a democratic system in Hungary* [w:] *Hungary and Poland in Times of Political Transition. Selected Issues*, red. B. Pająk-Patkowska, M. Rachwał, Poznań 2016, s. 14; P. Lechowicz, *Tranzycja demokratyczna w Europie Środkowej i Wschodniej. Proces przekształceń społeczno-politycznych w świetle założeń teorii rewolucji – szkoły socjologii historycznej* [w:] *Doświadczenia transformacji systemowej w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Barański, N. Rudakiewicz, M. Guza, Katowice 2015, s. 141–142.

¹² Jak wskazuje Cas Mudde, „lud” jest w ramach populizmu podstawową kategorią organizującą resztę refleksji. Kategoria „elit” z kolei jest zawsze wywodzona z pojęcia „ludu”, będąc jego przeciwieństwem. Według Bena Stanleeya kluczowe dla populizmu jest istnienie dwóch jednorodnych jednostek analitycznych: ludu i elity oraz antagonistyczna relacja pomiędzy nimi z wskazaniem na pozytywną ocenę ludu i krytykę elity. C. Mudde, *The Populist Zeitgeist*, „Government and Opposition”, 2004, nr 39, s. 544; B. Stanley, *The thin ideology of populism*, „Journal of Political Ideologies”, 2008, vol. 13, issue 1, s. 102.

antypolitycznego establishmentu i partiami nieortodoksyjnymi¹³. Relacje populizmu i antysystemowości są jednak niejednoznaczne. Z jednej strony populiści, postulując wzmocnienie „partycypacyjnego wymiaru demokracji”, kwestionują istniejący system polityczny i dążą np. do zmiany norm konstytucyjnych¹⁴, z drugiej strony, dodać należy także, że coraz częściej spotykamy się z populizmem kontrolowanym¹⁵ wykorzystywanym na różnych płaszczyznach przez partie *mainstreamowe*¹⁶.

Przyjęta przez Zielonkę teoretyczna perspektywa determinuje rozumienie populizmu wykraczające poza tradycyjne ujmowanie go jako wyłącznie ideologię, ewentualnie dyskurs lub strategię polityczną¹⁷. W podejściu tym populizm jawi się jako styl działania politycznego¹⁸, który z kolei należy rozumieć jako hybrydowe podejście stanowiące próbę pogodzenia różnych perspektyw. Tak rozumiany populizm wykracza poza wymiar czysto językowy, konstruujący sprzeciw wobec elity, a jest raczej swoistym połączeniem określonych postulatów politycznych skierowanych do grup niższych lub uważających się za wykluczone, z sposobem uprawiania polityki przemawiającym do kulturowego, społecznego i intelektualnego zaplecza charakterystycznego właśnie dla tych grup. W tym ujęciu populizm nie jest więc tylko zjawiskiem czysto ideowym, realizującym się w konkretnych ideach politycznych (podejście ideologiczne), nie ogranicza się też do tworzenia nowego dyskursu językowego budującego solidarność wykluczonych i pokrzywdzonych (podejście dyskursywne), ani też w jego ramach nie dowodzi się, że kluczowe znaczenie dla tego zjawiska ma kwestia charyzmatycznego przy-

¹³ A. Pelinka, *Populizm w Europie – w poszukiwaniu znaczenia mglistego pojęcia* [w:] *Populizm w Europie. Defekt i przejaw demokracji?*, red. J.-M. De Waele, A. Paczeński, Warszawa 2010, s. 20.

¹⁴ M. Wichłacz, *Populizm jako kategoria politologiczna – elementy debaty* [w:] *Populizm w Europie. Defekt i przejaw demokracji?*, red. J.-M. De Waele, A. Paczeński, Warszawa 2010, s. 57–58; G. Bobba, D. McDonnell, *Different Types of Right-Wing Populist Discourse in Government and Opposition: The Case of Italy*, “South European Society and Politics”, 2016, vol. 21, issue 3, s. 283.

¹⁵ G. Hermet, *Przemiana populizmu* [w:] *Populizm w Europie. Defekt i przejaw demokracji?*, red. J.-M. De Waele, A. Paczeński, Warszawa 2011, s. 35, 41–42, 44–48. Oprócz wykorzystywania narzędzi populistycznych partie głównego nurtu mogą stosować także inne podejście, które znajdowałyby się na spectrum pomiędzy inkluzją a ekskluzją. Szerzej zob. F. Casal Bértoa, J. Roma, *The antiestablishment challenge*, „Journal of Democracy”, 2021, vol. 32, issue 1, s. 37–51.

¹⁶ Zob. R. Eatwell, M. Goodwin, *op. cit.*, s. 287–295.

¹⁷ N. Gidron, B. Bonikowski, *Varieties of Populism: Literature Review and Research Agenda*, Cambridge 2013, s. 6.

¹⁸ B. Moffitt, *The Populism/Anti-Populism Divide in Western Europe*, “Democratic Theory”, 2018, vol. 5, issue 2.

wództwa, a więc, że jest to fenomen organizowany odgórnie, a nie odolnie (podejście strategiczne). Rozumienie populizmu jako stylu politycznego kładzie nacisk na lokalne symbole kulturowe i kontekst społeczno-historyczny, realizujące się nie tylko w formie uniwersalnych idei politycznych czy w dyskursie populistycznym, lecz w formie gestów, zachowań, jak również odpowiedzi na oczekiwania konkretnego elektoratu skłonnego do poparcia sił populistycznych¹⁹.

W tym kontekście można za populistów uznać tych, którzy na pierwszym miejscu stawiają kulturę i interesy narodu, a także obiecują udzielić głosu ludziom uważających się za opuszczonych, a nawet pogardzanych przez „oziębłe i często skorumpowane elity”²⁰. To powiązanie z narodem, z wspólnotą kulturową opartą na więzi tożsamości może wydawać się zbliżone do zaproponowanej przez Pierre’a Andre Taguieffa koncepcji populizmu tożsamości, w której ramach lud stanowi homogeniczną całość utożsamianą z określoną grupą narodową (etniczną). Za wrogów tak ujętego ludu uważani byliby bowiem wszyscy ci, którzy wkraczają na teren zamieszkiwany przez naród, narzucając mu jednocześnie swój styl życia, normy, własną kulturę itp.²¹

Odnosząc się z kolei do kategorii antysystemowości, w najszerszy sposób pojęcie to należy za Giovanim Sartorem uznać za kwestionowanie aktualnie obowiązujących reguł politycznych²². Zagłębiając się jednak w specyfikę zjawiska i łącząc je z bieżącą polityką, za badaczem tematyki można dokonać podziału na partie o słabej i mocnej antysystemowości. Pierwsza charakteryzowałaby się negacją określonych zasad politycznej gry, związaną z funkcjonowaniem systemu partyjnego (charakterystyczne dla partii protestu), w przeciwieństwie do mocnej antysystemowości, która z kolei delegitymizowałaby cały ustrój polityczny²³. Alternatywną typologią byłaby propozycja wspomnianego Sartora rozróżniająca partie antysystemowe w wąskim i szerokim znaczeniu, zaliczając do tej drugiej kategorii również właśnie partie protestu²⁴.

¹⁹ P. Ostiguy, *The High-Low Political Divide: Rethinking Populism and Anti-Populism*, “Committee on Concepts and Methods Working Paper Series”, 2009, vol. 35, s. 5.

²⁰ R. Eatwell, M. Goodwin, *op. cit.*, s. 73.

²¹ P.A. Taguieff, *Political Science Confronts Populism: From a Conceptual Mirage to a Real Problem*, “Telos”, 1995, vol. 103, s. 25–26.

²² G. Sartori, *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*, Essex 2005, s. 117–118.

²³ B. Michalak, *Partie protestu w Europie Zachodniej. Analiza relewancji politycznej*, Toruń 2008, s. 24.

²⁴ G. Sartori, *op. cit.*, s. 117–118.

Różnorodność antysystemowości przekłada się na podział na partie antysystemowe i partie protestu²⁵, które na poziomie parlamentu dysponują potencjałem, aby wypełniać rolę delegitymizacyjną wobec systemu i elit rządzących. Należy jednak zauważyć, że partie antysystemowe podważają prawomocność całego politycznego systemu, a co za tym idzie, propagują głębokie zmiany ustroju, kontestując jednocześnie obowiązujące demokratyczne reguły rywalizacji²⁶. Tego rodzaju partie charakteryzuje propagowanie idealnego ustroju i ładu politycznego oraz propozycje zastosowania koncepcji uznawanych często „za niemożliwe do zrealizowania w istniejącej rzeczywistości społecznej i kulturowej, odnoszących się raczej do pewnych pożądaných wspólnot wyobrażonych”²⁷. Partie protestu z kolei mogą w praktyce swojego działania stawać się opozycją problemową, skupioną na konkretnej kwestii. Tego rodzaju partie cechowałoby manifestowanie swojej antykonensualnej postawy wobec wybranych procesów, mechanizmów i/lub instytucji politycznych. Co więcej, partie protestu wyróżnia silnie opozycyjne nastawienie względem tradycyjnych sił politycznych, negacja tradycyjnych wzorów rywalizacji politycznej (w tym obowiązujących dotychczas modeli przetargów koalicyjnych), zakwestionowanie powszechnie do tej pory akceptowanych działań państwa dotyczących określonych dziedzin społeczno-gospodarczych²⁸. Jednocześnie, co należy podkreślić, ugrupowania protestu nie kwestionują zasadności demokratycznego systemu politycznego, co więcej, wykorzystują jego instytucje i procedury do własnej działalności i wyrażania własnego stanowiska oraz interesów²⁹. Ugrupowania protestu mogą również korzystać z populizmu protestu, czyli posługiwać się w bieżącej działalności politycznej metodami i hasłami o charakterze populistycznym³⁰.

Wobec takiego rozumienia antysystemowości w kontekście rozważań o kontrrewolucji istotne jest podkreślenie krytyki podstaw systemu politycznego. W tym sensie rozumieć też należy opinię Zielonki dotyczącą nieadekwatności pojęcia populizmu do obecnej rzeczywistości politycznej.

Podsumowując, kontrrewolucja w ujęciu Zielonki oznaczałaby politykę uprawianą przez populistów, krytycznych względem systemu, jaki

²⁵ M. Piskorski, *Samoobrona RP w polskim systemie partyjnym*, rozprawa doktorska, Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań 2010, s. 30.

²⁶ *Ibidem*, s. 31.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ B. Michalak, *op. cit.*, s. 25.

²⁹ M. Piskorski, *op. cit.*, s. 31.

³⁰ B. Michalak, *op. cit.*, s. 36–37.

ukształtował się po 1989 r. Cechowałyby ją: sprzeciw wobec polityki elit po 1989 r., krytyka globalizacji i europejskiej integracji z perspektywy zagrożeń dla tożsamości narodowej, elitaryzacji systemów demokratycznych³¹. Inaczej mówiąc, byłby to sprzeciw wobec liberalizmu rozumianego jako ideologia władzy i realizowanego przez elity oraz mającego swoją instytucjonalną emanację w postaci systemu politycznego ukształtowanego w ramach transformacji systemowej zapoczątkowanej w 1989 r.³², transformacji rozumianej jako swoista, postmodernistyczna rewolucja.

Polityczna imitacja

Powyższe teoretyczne założenia dotyczące kontrrewolucji silnie korelują współczesne problemy demokracji liberalnej z problematyką przemian zapoczątkowanych w 1989 r. Jedną z teorii, która tłumaczy mechanizmy wpływu transformacji systemowej na współczesne sukcesy populistów, jest koncepcja politycznej imitacji (oraz uzupełniający ją nakaz naśladownictwa) autorstwa Iwana Krastewa i Stephena Holmesa, do której niechęć z kolei stanowi jeden z głównych „korzeni nieliberalizmu w Europie Środkowo-Wschodniej”³³.

Według Krastewa i Holmesa rok 1989 to początek trzech dekad tzw. Wieku Imitacji, oznaczającego rzeczywistość, w której dominuje świat zachodni narzucający ideologiczną supremację oraz traktujący własne instytucjonalne formy za wzorzec, którego kopiowanie było niejako obowiązkiem państw aspirujących do zbliżenia się z Zachodem³⁴. Kierunek ten Marek Ziółkowski określił mianem modernizacji imitacyjnej. W jej ramach państwo przejmuje wzory i instytucje charakterystyczne dla więcej niż jednej fazy rozwoju współczesnych społeczeństw³⁵.

Jak zauważa Robert Radek, zastępowany wówczas system prawno-polityczny wymagał odpowiedzi na pytanie: „czy konieczne jest stworzenie własnej ścieżki i modelu rozwojowego dla państwa, czy może warto skorzystać z istniejących i sprawdzonych już w świecie rozwiązań”³⁶. Jak doskonale wiemy, ówczesny wybór był jednoznaczny. Radek

³¹ Zob: A. Pelinka, *op. cit.*, s. 23–24; G. Hermet, *op. cit.*, s. 37.

³² J. Zielonka, *Kontrrewolucja...*, s. 57.

³³ I. Krastew, S. Holmes, *op. cit.*, rozdział „Gdy światło się mroczy” (e-book).

³⁴ I. Krastew, S. Holmes, *op. cit.*, rozdział „Poczucie końca” (e-book).

³⁵ M. Ziółkowski, *O imitacyjnej modernizacji społeczeństwa polskiego* [w:] *Imponderabilia wielkiej zmiany. Mentalność, wartości i więzi społeczne czasów transformacji*, red. P. Sztompka, Warszawa 1999, s. 59.

³⁶ R. Radek, *Demontaż trójpodziału władzy jako mechanizm odchodzenia od demokracji w świetle doświadczeń polskich i węgierskich w drugiej dekadzie XXI wieku* [w:]

zaznacza: „wybrano zatem uznany za najwłaściwszy, bo niewymagający eksperymentowania sposób na modernizację imitacyjną państwa, polegającą na przeszczepianiu sprawdzonych już sposobów działania państwa i mechanizmów, które przyniosły pożądane efekty”³⁷. Imitacyjny charakter modernizacji Radek uznaje za „naturalny” z powodu „ideowej dominacji liberalizmu”³⁸.

Krastew i Holmes ową jednoznaczność wyboru przedstawiają jednak w innym świetle. Uważają, że głównym problemem imitacji, niejako jej grzechem pierworodnym, był fakt, że opierała się ona na bezalternatywności. Wzór reform, ukierunkowany na demokrację liberalną świata zachodniego, istniał wówczas jako jedyna polityczna i ideologiczna opcja dla państw środkowoeuropejskich, a dziś sukces populistów opiera się na narracji sprzeciwu wobec zastępowania ortodoksji komunistycznej ortodoksją liberalną. Jak piszą Krastew i Holmes: „Naszym zdaniem to ten brak alternatyw, a nie magnetyzm przeszłości autorytarnej czy zakorzeniona w historii wrogość wobec liberalizmu, najlepiej wyjaśnia dlaczego w społeczeństwach postkomunistycznych dominuje dziś etos antyzachodni”³⁹.

Na problem bezalternatywności można jeszcze spojrzeć z perspektywy przytoczonego przez Aleksandrę Leyk i Joannę Wawrzyniak stanowiska Michała Buchowskiego, który opisywał zdarzenia następujące po roku 1989 jako rozgrywane się w atmosferze „kompresji czasu i przestrzeni”, a także w warunkach „naturalizacji” zasad neoliberalnej gospodarki rynkowej – co rozumieć należy jako przyjmowanie jej zasad za oczywiste i bezalternatywne, w głównej mierze przez elity polityczne i kulturowe⁴⁰.

Polityczna imitacja oznaczająca zatem formułę, na mocy której państwa m.in. Europy Środkowej miały zmierzać ku Zachodowi, miała jednak w propozycji Krastewa i Holmesa dodatkowy wymiar, który decydował o jej istocie w analizowanym kontekście. Zwracają oni uwagę, że „dążenie krajów postkomunistycznych po 1989 r. do naśladowania Zachodu” oznaczało zawsze modernizację przez imitację oraz integrację przez asymilację⁴¹. Inaczej ujmując tę charakterystykę, istotą polityki imitacji, jej zasadniczym i immanentnym elementem, jest asymetria, w głównej mierze „moralna”. Na ten problem zwracają właśnie uwagę

Pomiędzy demokracją a autorytaryzmem. Doświadczenia polityczno-ustrojowe państw współczesnych, red. J. Wojnicki, J. Zalesny, Warszawa 2018, s. 32.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, s. 34.

³⁹ I. Krastew, S. Holmes, *op. cit.*, rozdział „Poczucie końca” (e-book).

⁴⁰ M. Buchowiec, *Czyściec. Antropologia neoliberalnego postsocjalizmu*, Poznań 2017, s. 25 za A. Leyk, J. Wawrzyniak, *Cięcia. Mówiona historia transformacji*, Warszawa 2020, rozdział „Neoliberalny kapitalizm i elastyczna korporacja” (e-book).

⁴¹ I. Krastew, S. Holmes, *op. cit.*, rozdział „Słowa i konieczność dziejowa” (e-book).

Krastew oraz Holmes, gdy stosują pojęcie nakazu naśladownictwa. Tym samym powyższa koncepcja zbliża się do kategorii pułapki imitacyjnej, będącej w ujęciu Tomasza Zaryckiego formą przyjmowanego w dużym stopniu bezwiednie i dobrowolnie uzależnienia od silniejszych partnerów, regionów czy krajów imponujących swoją potęgą, prestiżem i bogactwem⁴².

Owa imitacja, która może realizować się na różnych poziomach (politycznym, ekonomicznym czy moralnym) dotyczy tak wartości, postaw, instytucji, jak i praktyk politycznych. Najistotniejsza w omawianym kontekście wydaje się jednakże warstwa moralna. Założenie, że naśladowanie Zachodu będzie najskuteczniejszym sposobem demokratyzacji społeczeństw, obarczono odniesieniami właśnie do wartości⁴³. Nakaz naśladowania oznacza zatem wymóg przeobrażeń, które mają być realizowane nie tylko na wzór Zachodu, ale także dokonywać się „pod okiem Zachodu”. W wymiarze aksjologicznym sytuacja ta oznaczała zatem porzucenie „świętej przeszłości” i przyjęcie nowej tożsamości liberalno-demokratycznej⁴⁴.

Spółeczeństwa środkowoeuropejskie pod przewodnictwem politycznych elit starały się odtworzyć styl życia i postawy moralne zauważone na Zachodzie. Imitacja ideałów moralnych prowadziła natomiast, w ujęciu Krastewa i Holmesa, do sytuacji, w której przedstawiciele społeczeństw imitujących zaczęli przypominać to, co podziwiają, ale też być coraz mniej podobni do siebie „i to akurat w czasie, kiedy własna wyjątkowość i integralność grupy stanowiła samo sedno walki o godność i uznanie”. Trwały kult innowacji, kreatywności i oryginalności leżący w sercu „liberalnej nowoczesności” miał oznaczać, że społeczeństwo danego kraju nie zdołało uwolnić się „od historycznej podległości wobec zagranicznych instruktorów i inkwizytorów⁴⁵. Uwaga ta szczególnie istotna jest w odniesieniu do państw, które w tamtym czasie znajdowały się w historycznym momencie, tuż po wydostaniu się z pola zewnętrznych wpływów.

Aspekt aksjologii w koncepcji Krastewa i Holmesa nabiera dodatkowego znaczenia w kontekście zakorzenienia wartości demokratycznych w państwach środkowoeuropejskich. Obaj autorzy akcentują: „Głównym zarzutem, z którego bierze się dziś polityka antyliberalna w regionie, jest to, że próba demokratyzacji krajów postkomunistycznych polegała na swego rodzaju kulturowym nawróceniu na wartości, nawyki

⁴² Zob. szerzej T. Zarycki, *Pułapki imitacji* [w:] *Przyszłość Europy – wyzwania globalne – wybory strategiczne*, red. A. Kukliński, K. Pawłowski, Nowy Sącz–Warszawa, 2006.

⁴³ I. Krastew, S. Holmes, *op. cit.*, rozdział „Słowa i konieczność dziejowa” (e-book).

⁴⁴ *Ibidem*, rozdział „Odmiany imitacji” (e-book).

⁴⁵ *Ibidem*.

i postawy uważane za normalne na Zachodzie”⁴⁶. Znaczący problematyki również dostrzegał ten problem, podkreślając, że poza wymiarami takimi, jak zmiana instytucji, procedur równie istotna jest społeczna akceptacja i zrozumienie dla zmian. Co więcej, proces ten w wymiarze społecznym (przyswajanie zasad i zrozumienie reguł demoliberalnych przez społeczeństwa), aby być skutecznym, powinien zostać „wypracowany”, lub inaczej mówiąc, zinternalizowany przez społeczeństwa. Tak się jednak nie stało⁴⁷.

Krastew i Holmes dla lepszego zobrazowania swojej koncepcji używają dwóch cech polityki imitacji. Po pierwsze, podkreślają, że całkowite naśladowanie nadzorowane jest przez obcokrajowców, co w ostateczności wzbudza resentyment (w przeciwieństwie do alternatywnego zjawiska uczenia się, dzięki któremu państwa mogłyby korzystać z doświadczeń innych). Po drugie, imitacja jest bardziej naśladowaniem celów niż naśladowaniem środków, co z kolei oznacza (przy naśladowaniu celów moralnych), że sięga głębiej i może zapoczątkować proces znacznie bardziej radykalnej transformacji⁴⁸, a z drugiej strony generować głęboko osadzony opór.

Problemem, który w sposób zasadniczy łączy politykę imitacji z zagadnieniem kontrrewolucji, jest również znaczenie elit w tym procesie. Badacze zjawiska wskazują, że w ramach transformacji elity zapragnęły jak najszybciej wprowadzić „standardowe” rozwiązania demokratycznego kapitalizmu⁴⁹, które oznaczać miały niejako przejście do oczekiwanego przez nie stanu. W podobnym tonie opisuje ten proces duet Krastew – Holmes, wykorzystując w tym celu pojęcie „normalności”, o której marzyli polityczni dysydenci w systemach niedemokratycznych jeszcze w latach 70. i 80. XX w., a którzy po 1989 r. mieli okazję spełnić swoje polityczne zamiary sprzed lat. Petrescu z kolei, odnosząc tę kwestię do rewolucji 1989 r., zauważa, że chęć powrotu do wspomnianej normalno-

⁴⁶ *Ibidem.*

⁴⁷ R. Radek, *op. cit.*, s. 33.

⁴⁸ I. Krastew, S. Holmes, *op. cit.*, rozdział „Odmiany imitacji” (e-book).

⁴⁹ Radek wskazuje, że po 1989 r. funkcjonował mechanizm, w ramach którego ówczesne „modernizujące elity wyszukiwały w kraju-wzorze instytucję, którą przyjmowały za wzorzec rozwiązania lokalnych problemów, a następnie w swoim państwie budowały jego replikę”. Oceniając ten proces, Radek zwraca uwagę, że pomijano w ten sposób szersze konteksty społeczne, w jakich poszczególne instytucje działają, powiązane interakcjami, które sprawiają, że prawidłowo one działają. Generowało to także problemy typowo instytucjonalne. W ramach tak prowadzonej modernizacji różne części modernizującego się państwa tworzone mogłyby być z rozmaitych kontekstów, co w konsekwencji prowadziło do problemów z wytwarzaniem spójnych podsystemów. W takiej perspektywie postawa elit stanowiłaby „paliwo” dla kontrrewolucji. R. Radek, *op. cit.*, s. 34.

ści, „w jakiej żyły bogate kapitalistyczne społeczeństwa”, uwydatniała z kolei cechę tejże rewolucji, w której dominowały tendencje odbudowywujące, zwrócone ku chęci osiągnięcia nie tyle utopijnego wyidealizowanego i skupionego na nowatorstwie celu, co skopiowania realizowanej na Zachodzie rzeczywistości⁵⁰.

Z drugiej jednak strony, pęd elit ku normalności nie do końca odzwierciedlał rzeczywiste oczekiwania i wyobrażenia społeczne. Artur Laska podkreśla, iż na poziomie świadomości zbiorowej doszło wręcz do „zmitologizowania pozytywów gospodarki rynkowej oraz stworzenia jej utopii, przy jednoczesnym braku świadomości jej realnych zasad”⁵¹. Podkreśla również ten fakt Marek Ziółkowski, który zaznacza, że o ile zmiany prawne czy instytucjonalne dokonują się względnie szybko, to przemiany kulturowe i społeczne „mają znacznie wolniejszy rytm”⁵².

Polityka imitacji a kontrrewolucja

Analizowany w artykule problem wymaga podjęcia próby określenia relacji, jakie występują pomiędzy polityką imitacji a kontrrewolucją, tzn. w jaki sposób proces, który określamy polityczną imitacją czy też modernizacją imitacyjną, wpływa na kontrrewolucję przeciwko demokracji liberalnej? Jak zauważają Krastew i Holmes, po 1989 r. początkowym celem państw Europy Środkowej było dążenie do nieodróżniania się od Zachodu, co starano się zrealizować poprzez entuzjastyczne kopiowanie. Jednak po dwóch ostatnich, burzliwych dekadach entuzjazm uległ wyczerpaniu a „wady politycznego naśladownictwa stały się już zbyt widoczne”⁵³.

Poszukując przyczyn omawianego procesu, w pierwszej kolejności chciałbym zwrócić uwagę na trzy główne uwarunkowania stanowiące środowisko dla zaistnienia sprzeciwu wobec polityki imitacji.

Po pierwsze, istotny okazuje się czas, w jakim dochodzi do rozpoczęcia procesu transformacji. Rozgrywa się ona bowiem w momencie, kiedy następuje przyspieszenie przemian kapitalizmu. Kraje postkomunistyczne z Europy Środkowej weszły zatem w proces zintensyfikowanej integracji ekonomicznej i politycznej z dużą dynamiką, jednocze-

⁵⁰ D. Petrescu, *op. cit.*, s. 54.

⁵¹ A. Laska, *Mit „sprawiedliwej normalności” w społecznym wymiarze dyskursu tranzykcji systemowej w Polsce* [w:] *Ustrój państwa w polskiej myśli politycznej XX–XXI wieku*, red. A. Lewandowski, A. Meller, W. Wojdyło, Toruń 2011, s. 536.

⁵² M. Ziółkowski, *Przemiany interesów i wartości społeczeństwa polskiego*, Poznań 2000, s. 29.

⁵³ I. Krastew, S. Holmes, *op. cit.*, rozdział „Gdy światło się mroczy” (e-book).

śnie nie mając do końca świadomości, jakim przeobrażeniom ulega zachodni świat⁵⁴.

Co więcej, spełnienie marzeń o „normalności” następowało w momencie, gdy kraje Europy Zachodniej zaczęły tracić globalną dominację, a zachodni model polityczny przestał uchodzić za idealne i jedyne rozwiązanie⁵⁵. Już pierwsza dekada po 1989 r., symbolicznie zakończona atakami na WTC w 2001 r., okazała się w tym względzie istotnie newralgiczna. Dalsze idealizowanie naśladowanego wzoru było zatem coraz trudniejsze, tym bardziej że nakaz naśladownictwa wzmagał poczucie bycia gorszą kopią, poddawaną ciągłym wizytacjom, obserwacjom i ocenom⁵⁶.

Można zatem za badaczami zjawiska stwierdzić, iż Zachód, który stanowił niejako utopię „normalności”, przestał istnieć w momencie, gdy proces imitacji był w pierwszej fazie. Zachód, który kojarzył się z antykomunizmem, po 1989 r. już taki być nie musiał, a co więcej, sam walczył ze swoimi kryzysami⁵⁷.

Drugim uwarunkowaniem wpływającym na kształt krytyki polityki imitacji była przyspieszona forma transformacji. Przeprowadzenie jej niejako „na skróty”, według Roberta Radka, generowało ryzyko społecznego odreagowania na tak znaczne tempo przekształceń⁵⁸. W konsekwencji wartości i instytucje, które wprowadzano po 1989 r., nie zdołały jeszcze osiągnąć poziomu gwarantującego, że większość społeczeństwa reprezentować będzie przekonanie, jakoby należało je chronić, gdyż z nimi nie identyfikuje się na tyle mocno⁵⁹.

Po trzecie, uwarunkowaniem kontrrewolucji jest sam przebieg transformacji i procesy, jakie ona generowała, których emanacją stał się w dobie kontrrewolucji podział czy wręcz strukturalny konflikt obecny w polityce pomiędzy liberalno-kapitalistycznymi, kosmopolitycznymi i eurofilijskimi „zwycięzcami” i „finansowo-nacjonalistycznymi”, kulturowo monistycznymi i eurosceptycznymi „przegranymi”⁶⁰.

Zagrożenie realizacji takiego scenariusza było sygnalizowane już przeszło dekadę temu, gdy artykułowano fakt, że ponowna niestabilność

⁵⁴ A. Leyk, J. Wawrzyniak, *op. cit.*, rozdział „Neoliberalny kapitalizm i elastyczna korporacja” (e-book).

⁵⁵ I. Krastew, S. Holmes, *op. cit.*, rozdział „Gdy światło się mroczy” (e-book).

⁵⁶ *Ibidem*, rozdział „Odmiany imitacji” (e-book).

⁵⁷ *Ibidem*, rozdział „Migracja jako kapitulacja” (e-book).

⁵⁸ R. Radek, *op. cit.*, s. 32.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 33.

⁶⁰ B. Stanley, *A New Populist Divide? Correspondences of Supply and Demand in the 2015 Polish Parliamentary Elections*, „East European Politics and Societies: and Cultures” 2019, vol. 33, issue 1, s. 3–4.

postkomunistycznych demokracji skorelowana jest z procesem ustrojowej transformacji w jej politycznym wymiarze, w szczególności wobec braku politycznej reprezentacji osób, które na transformacji straciły lub zostały w szerszym sensie wykluczone (nawet w wymiarze subiektywnego odczucia)⁶¹. Proroctwo okazały się słowa Jean-Michela De Waele z 2010 r., który zauważał wówczas, że demokracje Europy Środkowej cierpią na liczne słabości mogące sprzyjać pojawieniu się partii antysystemowych⁶². Na ten polityczny wymiar przebiegu transformacji należy jeszcze nałożyć poziom ekonomiczny: nierówności społeczne, wszechobecna korupcja, wady gospodarczej transformacji i nieskuteczne uwłaszczenie – to wszystko przygotowywało potencjalne pole dla kontrrewolucji⁶³.

Dodatковым czynnikiem były również dwa kryzysy – finansowy z roku 2008 i migracyjny z 2015. Kryzys ekonomiczny podważył „pewność, że ekonomia polityczna Zachodu stanowi wzorzec na przyszłość ludzkości”, która wynikała z przekonania, że zachodnie elity wiedzą, co robią. W tym aspekcie kryzys 2008 r. miał katastrofalne skutki, także ideologiczne, a nie tylko gospodarcze⁶⁴.

Kryzys migracyjny z kolei podał w wątpliwość poczucie bezpieczeństwa i ochrony tożsamości kulturowej. Polityka imitacji odnosząca się do postnarodowego liberalizmu i poszerzenia granic Unii Europejskiej łączona była bowiem z chęcią przekształcania całych społeczeństw na wzór Zachodu. W tym projekcie miała mieścić się również depopulacja mieszkańców Europy Środkowej połączona z późniejszą potrzebą przyjęcia migrantów spoza Europy. To wszystko budowało strach przed zagrożeniem na poziomie etnicznym i tożsamościowym⁶⁵, spotęgowany dodatkowo w dobie kryzysu uchodźczego. Co więcej, w narracjach populistów, wobec zmian w społeczeństwach i wartościach dominujących na Zachodzie, to Europa Środkowa stawała się realnym depozytariuszem tradycji europejskiej. Zachód zaś stał się niejednorodny, wieloetniczny i ostatecznie pozbawiony tożsamości. W konsekwencji nie stanowił już wzorca nie tylko gospodarczego, ale także politycznego oraz kulturowego⁶⁶.

Wskazanie na powyższe uwarunkowania swoje odzwierciedlenie znalazło również w politycznej praktyce takich polityków, jak Victor Orban i Jarosław Kaczyński, którzy sami siebie sytuowali jako kontrre-

⁶¹ J.-M. De Waele, *op. cit.*, s. 98.

⁶² *Ibidem*, s. 101–103.

⁶³ I. Krastew, S. Holmes, *op. cit.*, rozdział „Gdy światło się mroczy” (e-book).

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*, rozdział „Migracja jako kapitulacja” (e-book). Na temat zagrożenia tożsamości jako ważnego składnika populizmu zob. R. Eatwell, M. Goodwin, *op. cit.*, s. 147–189.

⁶⁶ I. Krastew, S. Holmes, *op. cit.*, rozdział „Migracja jako kapitulacja” (e-book).

wolucjonistów przeciwko a) zbiorowemu, potransformacyjnemu wcieleniu krajów Europy Środkowo-Wschodniej do liberalnej Unii Europejskiej; b) zagrażającej tożsamości Europy, bezładnej imigracji Afrykanów i mieszkańców Bliskiego Wschodu, powodowanej m.in. brakiem zdolności do kontroli swoich granic przez Europę Zachodnią⁶⁷.

Reasumując, kryzysy gospodarczy i migracyjny sprawiły, że coraz powszechniejsze stawało się przekonanie, że Zachodu nie da się/nie opłaca się imitować. Oba zdarzenia stanowiły jednak jedynie czynnik potęgujący procesy, które już przez dekady w zachodnich demokracjach realizowały się niejako w cieniu głównego nurtu polityki. Roger Eatwell i Matthew Goodwin wskazują w tym kontekście chociażby na alienację elit i zmniejszające się zaufanie do demokracji czy też subiektywne poczucie deprawacji⁶⁸.

Zakończenie

Wobec przedstawionego w artykule wywodu, odpowiadając na pytanie badawcze zawarte we wstępie, należy stwierdzić, iż przedstawione kategorie kontrrewolucji oraz polityki imitacji mogą stanowić elementy jednej teorii dotyczącej kryzysu demokracji liberalnej. Oba stanowiska odnoszą się do rewolucji roku 1989 jako początku procesu, który poprzez swój charakter, oparty na imitacji rozwiązań świata zachodniego, skutkuje współczesnymi problemami z demokracją liberalną, których istotnym elementem jest aktywność populistów/kontrrewolucjonistów.

Zaproponowane przez Krastewa i Holmesa charakterystyki polityki imitacji oraz nakazu naśladownictwa podkreślają i wyjaśniają kwestię motywacji populistów/kontrrewolucjonistów do zmian systemowych. Według wymienionych autorów imitacja instytucjonalna budziła sprzeciw kontrrewolucjonistów przez wzgląd na:

- a) uznanie moralnej wyższości naśladowanych nad naśladowcami;
- b) istnienie modelu politycznego, który zgodnie z opinią orędowników wyeliminował wszystkie realne alternatywy;
- c) oczekiwanie, że naśladownictwo będzie bezwarunkowe (niedostawiane do miejsc i lokalnych tradycji);

⁶⁷ *Ibidem*, rozdział „Najeźdźcy u bram” (e-book).

⁶⁸ W swojej koncepcji populizmu opisywanego przy użyciu 4D-cech R. Eatwell i M. Goodwin podkreślają znaczenie takich czynników, jak: deprawacja, brak zaufania do elit, brak poczucia bezpieczeństwa, w tym zagrożenie dla tożsamości oraz obniżenie poziomu znaczenia „starych” partii politycznych. Zob. R. Eatwell, M. Goodwin, *op. cit.*

d) założenie, że przedstawiciele krajów naśladowanych (a zatem domyślnie lepszych) mają prawo stale nadzorować i oceniać postęp krajów naśladowujących⁶⁹.

W kontekście polityki imitacji i sprzeciwu wobec niej istotne jest również podkreślenie, że populiści/kontrrewolucjoniści starają się przekonać wszystkich, iż sukces na polu rozwoju państw można odnieść niekoniecznie na drodze kopiowania i naśladowania Zachodu.

Bibliografia

- Aleksandrowicz T.R., *Próba spojrzenia w przyszłość: paradox of progres. Koniec liberalnej demokracji?*, „Studia Politologiczne”, 2017, vol. 45, s. 180–194.
- Bobba G., McDonnell D., *Different Types of Right-Wing Populist Discourse in Government and Opposition: The Case of Italy*, “South European Society and Politics”, 2016, vol. 21, issue 3, s. 281–299. DOI: 10.1080/13608746.2016.1211239
- Buchowiec M., *Czyścic. Antropologia neoliberalnego postsocjalizmu*, Poznań 2017.
- Casal Bértoa F., Roma J., *The antiestablishment challenge*, „Journal of Democracy” 2021, vol. 32, nr 1, s. 37–51.
- De Waele J.-M., *Czy Europę Środkowo-Wschodnią czeka fala populizmu [w:] Populizm w Europie. Defekt i przejaw demokracji?*, red. J.-M. De Waele, A. Paczeński, Warszawa 2010, s. 89–103.
- Doświadczenia transformacji systemowej w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Barański, N. Rudakiewicz, M. Guza, Katowice 2015.
- Eatwell R., Goodwin M., *Narodowy populizm. Zamach na liberalną demokrację*, Katowice 2020.
- Gidron N., Bonikowski B., *Varieties of Populism: Literature Review and Research Agenda*, Cambridge 2013.
- Hermet G., *Przemiana populizmu [w:] Populizm w Europie. Defekt i przejaw demokracji?*, red. J.-M. De Waele, A. Paczeński, Warszawa 2010, s. 35–48.
- Hungary and Poland in Times of Political Transition. Selected Issues*, red. B. Pająk-Patkowska, M. Rachwał, Poznań 2016.
- Imponderabilia wielkiej zmiany. Mentalność, wartości i więzi społeczne czasów transformacji*, red. P. Sztompka, Warszawa 1999.
- Krastew I., Holmes S., *Światło, które zgasło. Jak Zachód zawiódł swoich wyznawców*, Warszawa 2020.
- Krawczyk T., *Populizm we współczesnych demokracjach Europy. Perspektywa krytyczna wobec obecnego stanu badań [w:] Populizm w Europie. Defekt i przejaw demokracji?*, red. J.-M. De Waele, A. Paczeński, Warszawa 2010, s. 61–85.
- Laclau E., *Emancypacje*, Wrocław 2004.
- Laska A., *Mit „sprawiedliwej normalności” w społecznym wymiarze dyskursu tranzycji systemowej w Polsce [w:] Ustrój państwa w polskiej myśli politycznej XX–XXI wieku*, red. A. Lewandowski, A. Meller, W. Wojdyło, Toruń 2011, s. 529–545.
- Lechowicz P., *Tranzycja demokratyczna w Europie Środkowej i Wschodniej. Proces przekształceń społeczno-politycznych w świetle założeń teorii rewolucji – szkoły so-*

⁶⁹ I. Krastew, S. Holmes, *op. cit.*, rozdział „Odmiany imitacji” (e-book).

- cjologii historycznej* [w:] *Doświadczenia transformacji systemowej w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Barański, N. Rudakiewicz, M. Guza, Katowice 2015, s. 127–142.
- Levitsky S., Ziblatt D., *Tak umierają demokracje*, Łódź 2018.
- Leyk A., Wawrzyniak J., *Cięcia. Mówiona historia transformacji*, Warszawa 2020.
- Michalak B., *Partie protestu w Europie Zachodniej. Analiza relewancji politycznej*, Toruń 2008.
- Migalski M., *Koniec demokracji*, Warszawa 2015.
- Moffitt B., *The Populism/Anti-Populism Divide in Western Europe*, “Democratic Theory”, 2018, vol. 5, issue 2, s. 1–16, <https://doi.org/10.3167/dt.2018.050202>
- Mudde C., *The Populist Zeitgeist*, “Government and Opposition”, 2004, nr 39, s. 541–563.
- Ostiguy P., *The High-Low Political Divide: Rethinking Populism and Anti-Populism*, “Committee on Concepts and Methods Working Paper Series”, 2009, vol. 35, s. 1–65.
- Pelinka A., *Populizm w Europie – w poszukiwaniu znaczenia mglistego pojęcia* [w:] *Populizm w Europie. Defekt i przejaw demokracji?*, red. J.-M. De Waele, A. Paczeński, Warszawa 2010, s. 17–34.
- Petrescu D., *Rewolucje 1989 roku. Schemat wyjaśniający*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 2011, nr 10/2 (18), s. 53–79.
- Piskorski M., *Samoobrona RP w polskim systemie partyjnym*, rozprawa doktorska, Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań 2010.
- Pomiędzy demokracją a autorytaryzmem. Doświadczenia polityczno-ustrojowe państw współczesnych*, red. J. Wojnicki, J. Zalesny, Warszawa 2018.
- Populizm w Europie. Defekt i przejaw demokracji?*, red. J.-M. De Waele, A. Paczeński, Warszawa 2010.
- Przyłęcki P., *Założenia teorii dyskursu Ernesta Laclaua i Chantal Mouffe*, „Przegląd Socjologiczny”, 2013, vol. 62, issue 4, s. 9–24.
- Przyszłość Europy – wyzwania globalne – wybory strategiczne*, red. A. Kukliński, K. Pawłowski, Nowy Sącz–Warszawa, 2006
- Radek R., *Demontaż trójpodziału władzy jako mechanizm odchodzenia od demokracji w świetle doświadczeń polskich i węgierskich w drugiej dekadzie XXI wieku* [w:] *Pomiędzy demokracją a autorytaryzmem. Doświadczenia polityczno-ustrojowe państw współczesnych*, red. J. Wojnicki, J. Zalesny, Warszawa 2018, s. 31–46.
- Sartori G., *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*, Essex 2005.
- Schmidt A., *The course of transition into a democratic system in Hungary* [w:] *Hungary and Poland in Times of Political Transition. Selected Issues*, red. B. Pająk-Patkowska, M. Rachwał, Poznań 2016, s. 11–24.
- Stanley B., *A New Populist Divide? Correspondences of Supply and Demand in the 2015 Polish Parliamentary Elections*, “East European Politics and Societies: and Cultures”, 2019, vol. 33, issue 1, s. 17–43, <https://doi.org/10.1177/0888325418783056>
- Stanley B., *The thin ideology of populism*, “Journal of Political Ideologies”, 2008, vol. 13, issue 1, s. 95–110.
- Taguieff P.-A., *Political Science Confronts Populism: From a Conceptual Mirage to a Real Problem*, “Telos”, 1995, vol. 103, s. 9–43.
- Ustrój państwa w polskiej myśli politycznej XX–XXI wieku*, red. A. Lewandowski, A. Meller, W. Wojdyło, Toruń 2011.
- Wichlacz M., *Populizm jako kategoria politologiczna – elementy debaty* [w:] *Populizm w Europie. Defekt i przejaw demokracji?*, red. J.-M. De Waele, A. Paczeński, Warszawa 2010, s. 49–60.

- Zarycki T., *Pułapki imitacji* [w:] *Przyszłość Europy – wyzwania globalne – wybory strategiczne*, red. A. Kukliński, K. Pawłowski, Nowy Sącz–Warszawa 2006, s. 301–309.
- Zielonka J., *Counter-Revolution: Liberal Europe in Retreat*, Oxford 2018.
- Zielonka J., *Kontrrewolucja. Liberalna Europa w odwrocie*, Warszawa 2018.
- Ziółkowski M., *Przemiany interesów i wartości społeczeństwa polskiego*, Poznań 2000.
- Ziółkowski M., *O imitacyjnej modernizacji społeczeństwa polskiego* [w:] *Imponderabilia wielkiej zmiany. Mentalność, wartości i więzi społeczne czasów transformacji*, red. P. Sztompka, Warszawa 1999, s. 38–64.
- Zmierzch demokracji liberalnej*, red. K.A. Wojtaszczyk, P. Stawarz, J. Wiśniewska-Grzelak, Warszawa 2018.

Political imitation as a source of modern counterrevolution in post-communist Europe – an attempt at a political theory perspective

Abstract

The main goal of this article is analysis of the influence of the policy of imitation on the phenomenon of counterrevolution. The aim of the article was to answer the research question whether the politics of imitation and counterrevolution at the level of theoretical considerations can constitute elements of one theory concerning the crisis of liberal democracy in post-communist European countries? The detailed question was whether political imitation is a category by which it is possible to explain the causes of the process of counterrevolution in post-communist Europe? The considerations are based on the concepts of Jan Zielonka, as well as the ideas of Ivan Krastev and Stephen Holmes. In accordance with the principles postulated by Ivan Krastev and Stephan Holmes, the politics of imitation is an important reason for the success of populist, which Jan Zielonka equates with counterrevolution. Negative opinions about the course of the systemic transformation mainly focus on its lack of alternatives, on the problem of imposing liberal values, and on the problem of economic stratification. These premises also constitute the basis for the contemporary problems of the crisis of liberal democracy.

Keywords: crisis of democracy, political imitation, counter-revolution, populism